

رستاخیز برجام

چرا با وجود اسنپ بک توافق هسته‌ای همچنان ارزش حقوقی دارد؟

علی آهنگر

نویسنده و پژوهشگر تاریخ

در صبح روز یکشنبه ششم مهر ۱۴۰۴، با اقدام سه کشور اروپایی، برجام از نظر سیاسی مرد؛ اما آیا از دیدگاه مبانی حقوق بین‌الملل هم مرده است؟ در حقوق بین‌الملل اصلی با عنوان «عمل متقابل» وجود دارد. اصلی که می‌گوید: «حقوق و تعهدات جدایی‌ناپذیرند.» با استدلال به همین اصل مهم و اساسی در حقوق بین‌الملل بود که عباس عراقچی در همان صبح یکشنبه در نامه‌ای به آنتونیو گوترش، دبیرکل سازمان ملل متحد، مرگ حقوقی برجام را بی‌اساس دانست و روز ۱۸ اکتبر ۲۰۲۵مهر ۲۶مهر ۱۴۰۴ را روز رستاخیز حقوقی مفاد برجام و لغو تمامی تحریم‌های سازمان ملل به جهانیان اعلام داشت.

وزیر امور خارجه ایران در این نامه یادآور شد: «اقدام برای احیای قطعنامه‌های خاتمه‌یافته از لحاظ حقوقی بی‌اساس است. کلیه محدودیت‌های مرتبط با موضوع هسته‌ای ذیل قطعنامه ۲۲۳۱ در تاریخ ۱۸ اکتبر ۲۰۲۵ به‌طور دائم پایان خواهند یافت. ایران هیچ تلاشی برای تمدید، احیا یا اجرای آن‌ها پس از این تاریخ را به‌رسمیت نخواهد شناخت. چنین سوءاستفاده‌ای، اعتبار وی‌بی طرفی سازمان ملل را تضعیف کرده و اقتدار شورای امنیت را تضعیف می‌کند.»

نامه عباس عراقچی به دبیرکل سازمان ملل، بیش از یک مکانیه دیپلماتیک ساده است؛ این نامه یک اعلامیه راهبردی -حقوقی است که شایسته‌می بود دانشوران علم حقوق بدان می‌پرداختند. کوتاهی آنان اما موجب شد که یک نگارگر تاریخ پای در عرصه جست‌وجو و تفحص در این میدان صعب بگذارد. نامه وزیر خارجه می‌گوید برجام اگر چه در میدان سیاست مرد، اما در عرصه حقوق بین‌الملل همچنان زنده است.

▼پایان سیاسی برجام

برجام، در بستر جنگ استراتژیک امروز، از نظر سیاسی به پایان خط رسیده است. آمریکا در اردیبهشت ۱۳۹۷ با فرمان اجرایی ترامپ از آن خارج شد و اروپا، به‌رغم تلاش‌های نامدین، نتوانست تعهدات اقتصادی خود را اجرا کند. به همین دلیل، پایان سیاسی برجام به معنای پایان حقوقی آن نیست. برجام همچنان در عرصه حقوق بین‌الملل دارای جان و حیات است. این همان مفهوم «رستاخیز» است.

▼اصل عمل متقابل؛ سنگ بنای رستاخیز

در حقوق بین‌الملل، اصل عمل متقابل می‌گوید حقوق وتعهدات یک‌معاهده یا توافق، جدایی‌ناپذیرند. اگر یکی از طرفین تعهدات خود را نقض کند یا نتواند به تعهدات زمینه‌ای خود عمل کند، دیگر نمی‌تواند همچنان از حقوق مندرج در همان توافق بهره‌مند باشد. این اصل، همان استدلالی بود که اروپا در برابر آمریکا در سال ۱۳۹۹ (۲۰۲۰) برای رد فعال‌سازی مکانیسم ماشه به کار برد. امروز ایران همین منطق را علیه اروپا و آمریکا به کار می‌گیرد: اگر اروپا نتوانست تعهدات اقتصادی خود را اجرا کند، دیگر نمی‌تواند مدعی حقوق خود در برجام باشد.

▼جایگاه تاریخی اصل عمل متقابل

اصل عمل متقابل، قاعده‌ای بنیادین در حقوق بین‌الملل است که بارها در تاریخ معاهدات و

پرونده‌های مهم دیپلماتیک بازخوانی شده است:

► **برجام و مکانیسم ماشه (۱۳۹۹/۲۰۲۰):** اروپا در واکنش به اقدام آمریکا در سال ۱۳۹۹ برای فعال‌سازی اسنپ‌بک یا مکانیسم ماشه، رسماً اعلام کرد که واشنگتن دیگر حق ندارد مکانیسم ماشه را فعال کند، زیرا خود از توافق خارج شده و تعهداتش را نقض کرده است. این استدلال، مبتنی بر اصل عمل متقابل بود: حقوق و تعهدات، یک بسته واحدند، و نقض تعهد به معنای از دست رفتن حقوق مربوطه است.

► **پیمان‌های تجارت آزاد و سازمان تجارت جهانی:** در چارچوب سازمان تجارت جهانی، اصل عمل متقابل به‌صورت گسترده به کار گرفته می‌شود. در اختلاف‌های تجاری، اگر کشوری تعهدات تعرفه‌ای خود را رعایت نکند، کشور مقابل حق دارد به همان نسبت حقوق تعرفه‌ای خود را کاهش دهد یا محدود کند. پرونده‌های متعدد سازمان تجارت جهانی این اصل را به عنوان یک قاعده حقوقی تثبیت‌شده تأیید کرده‌اند.

► **کنوانسیون وین درباره حقوق معاهدات (۱۹۶۹):** این کنوانسیون در ماده ۶۰ و ۶۱ عملاً اصل عمل متقابل را بازخوانی کرده است: اگر یک طرف معاهده، تعهدات اساسی را نقض کند، طرف مقابل حق دارد اجرای تعهدات خود را معلق یا خاتمه دهد. این یک چارچوب حقوقی جهانی برای تضمین اثرگذاری اصل عمل متقابل است.

► **برجام و قطعنامه‌های شورای امنیت:** در فرآیند مذاکرات برجام، ایران بارها به اصل عمل متقابل استناد کرده بود: رفع تحریم‌ها باید هم‌زمان و متقابل باشد. عدم اجرای کامل تعهدات طرف مقابل، از نظر ایران، حق مقابله یا توقف اجرای بخش‌های توافق را ایجاد می‌کند.

این بازخوانی تاریخی نشان می‌دهد که استناد امروز ایران به اصل عمل متقابل، نه یک ادعای تازه، بلکه یک قاعده تثبیت‌شده در حقوق بین‌الملل است.

▼۲۶مهر ۱۴۰۴: روز احیای حقوقی برجام

بر اساس نص برجام و قطعنامه ۲۲۳۱، همه محدودیت‌های مرتبط با موضوع هسته‌ای ایران در تاریخ ۱۸ اکتبر ۲۰۲۵ پایان می‌یابند؛ مگر اینکه شورای امنیت تصمیم به تمدید بگیرد. ایران بر این اساس، از ۱۸ اکتبر ۲۰۲۵ یا ۲۶مهر ۱۴۰۴ کلیه تحریم‌های شورای امنیت را پایان‌یافته تلقی خواهد کرد. این تاریخ آغاز رسمی «رستاخیز برجام در حقوق بین‌الملل» است و نهایت اینکه: برجام در عرصه سیاست مرد، اما در عرصه حقوق بین‌الملل همچنان زنده است. نامه عراقچی، نه صرفاً یک دفاع سیاسی، بلکه یک بازخوانی تاریخی از قاعده اصل عمل متقابل است.

ایران امروز با اتکا به این قاعده، «رستاخیز برجام» را اعلام می‌کند: از ۲۶مهر ۱۴۰۴ کلیه محدودیت‌های شورای امنیت پایان یافته تلقی می‌شوند و هر اقدام خلاف این نص، تخلف آشکار از حقوق بین‌الملل خواهد بود. رستاخیز برجام در حقوق بین‌الملل، یادآور این واقعیت است که حقوق یک توافق بین‌المللی را نمی‌توان با سیاست‌های دوگانه و بازی‌های قدرت از بین برد و این آغاز فصل تازه‌ای در دیپلماسی ایران است. این دیپلماسی به سازمان ملل یادآوری می‌کند که پایبندی به مبانی حقوق بین‌الملل شرط بقا و اعتبار شماس‌ت و برای ایران ابزار مهمی در هنر بقاست. در جهانی که چندجانبه‌گرایی مرد و دیپلماسی کانونی غالب شد، ایران از حقوق بین‌الملل به عنوان ابزار بازسازی موقعیت و نفوذ خود استفاده می‌کند.

تیتریک

HEADLINE ONE

بررسی پیامدهای طرح جدید آمریکا بر منطقه و ایران

واکنش‌ها به نسخه صلح ترامپ

محسن صالحی‌خواه

گزارشگر هم‌میهن

طرح ۲۱ ماده‌ای رئیس‌جمهور آمریکا برای پایان جنگ در غزه، جدیدترین نسخه‌روی میز است؛ در حالی که یک هفته‌دیگر یعنی ۷ اکتبر ۲۰۲۵، جنگ اخیر دو ساله می‌شود. طرح ترامپ که توسط استیو ویتکاف، نماینده اودر خاورمیانه و جرد کوشنر دامادش تهیه شده و گفته می‌شود که ترکیبی از مجموع پیشنهادهای ارائه‌شده از سوی کشورهای مختلف برای پایان دادن به این جنگ است. پیشنهادهایی که از یک سال پیش ارائه شده. دیروز قطر اعلام کرد که طرح ترامپ را در اختیار حماس قرار داده و منتظر اعلام نظر آن‌هاست. از سوی دیگر، ترامپ هم دیروز اعلام کرد حماس نهایتاً سه تا چهار روز زمان دارد که به این طرح پاسخ دهد. پاسخی که اگر منفی باشد «پایان غم‌انگیزی» را رقم می‌زند و باعث می‌شود اسرائیل «آنچه باید انجام دهد» را انجام دهد. شامگاه دوشنبه، ترامپ و تنانیا‌هو پس از دیداری طولانی، در یک کنفرانس خبری مشترک در واشنگتن دی.سی شرکت کردند و نخست‌وزیر اسرائیل موافقت خود را با طرح پیشنهادی ترامپ اعلام کرد.

▼محتوای طرح ترامپ

کاخ سفید شامگاه دوشنبه و در جریان دیدار سران آمریکا و اسرائیل، محتوای این طرح ۲۱ بندی را به طور کامل منتشر کرد. بنسار بر گزارش اسپوتنیک، «غزه یک منطقه عاری از افراط‌گرایی و ترور خواهد بود که تهدیدی برای همسایگان خود ایجاد نمی‌کند. علاوه بر این، ظرف ۷۲ ساعت پس از پذیرش عمومی این توافق توسط اسرائیل، همه آسرا، زنده و مرده، بازگردانده خواهند شد.» در ادامه این طرح آمده است: «پس از آزادی همه آسرا، اسرائیل ۲۵۰ زندانی محکوم به حبس ابد به علاوه ۱۷۰۰ غزه‌ای را که پس از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ بازداشت شده‌اند، آزاد خواهد کرد.» کاخ سفید تأکید کرد: «ایالات متحده گفت‌وگویی بین اسرائیل و فلسطینی‌ها برقرار خواهد کرد تا در مورد افاق سیاسی برای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و مرفه به توافق برسند.» طبق گفته کاخ سفید و طرح دونالد ترامپ، اگر هر دو طرف با این پیشنهاد موافقت کنند، جنگ بلافاصله پایان خواهد یافت. کاخ سفید در ادامه این طرح اعلام کرد: «غزه توسط یک دولت موقت متشکل از یک کمیته تکنوکرات از فلسطینی‌ها و افراد بین‌المللی، تحت نظارت شورای صلح به ریاست ترامپ و تونی بلر، اداره خواهد شد.» ترامپ در این برنامه تصریح کرده است: «هیچ تخلیه اجباری وجود نخواهد داشت. ساکنان تشویق می‌شوند که برای ساختن غزه‌ای بهتر در آنجا بمانند. اما ساکنان می‌توانند آزادانه آنجا را ترک کنند و آزادانه بازگردند.»

▼حمایت چین و روسیه از طرح ترامپ

طرح صلح ترامپ پس از انتشار رسمی با حمایت مسکو و پکن مواجه شد. **دیمیتری پسکوف، سخنگوی کرملین**، روز سه‌شنبه در جریان کنفرانس خبری روزانه به خبرنگاران گفت: «روسیه همیشه از هرگونه تلاش رئیس‌جمهور ترامپ با هدف پایان دادن به این تراژدی، حمایت و استقبال می‌کند. ما می‌خواهیم این طرح اجرا شود و به پایان مسالمت‌آمیز وقایع در خاورمیانه کمک کند.»

گائو جیاوکون، سخنگوی وزارت خارجه چین نیز گفت: «پکن از تمامی تلاش‌ها برای کاهش تنش در نوار غزه حمایت می‌کند.» او همچنین در ادامه اعلام کرد پکن به تمامی طرف‌ها تأکید دارد تا به قطعنامه‌های مرتبط سازمان ملل پایبند باشند، آتش‌بس فوری و جامع در نوار غزه را تضمین کنند، تمامی آسرا آزاد شوند و به بحران بشری در این باریکه رسیدگی فوری شود. سخنگوی دستگاه دیپلماسی چین، بار دیگر بر موضع پکن در حمایت از حق تعیین سرنوشت فلسطینی‌ها و پیشر دراه حل دودولتی تأکید کرد.

▼بلر: این طرح جنگ را پایان می‌دهد

تونی بلر، نخست‌وزیر اسبق بریتانیا که از او به عنوان گزینه اداره غزه در این طرح نام برده می‌شود، پس از اعلام رسمی آن طی بیانیه‌ای اعلام کرد: «طرح جسورانه و هوشمندانه رئیس‌جمهور ایالات متحده را گامی موثر برای پایان دادن به جنگ در غزه می‌دانم. این طرح دارای این قابلیت است که بلافاصله شرایط غزه را بهبود بخشد و فرصتی برای آینده‌ای روشن‌تر و بهتر برای مردم آن فراهم کند.» بلر همچنین طرح ترامپ را ضامن امنیت کامل و پایدار رژیم اسرائیل دانست و افزود: «این طرح آزادی تمامی گروگان‌ها (آسرا) را تضمین می‌کند.» اودر ادامه این طرح را بهترین فرصت برای پایان دادن به دو سال جنگ، فداکات و رنج در نوار غزه دانست و تأکید کرد: «من از قدرت رهبری، اراده و تعهد ترامپ سپاسگزارم.» این سیاستمدار انگلیسی همچنین ریاست ترامپ بر هیئت صلح جهت نظارت بر غزه جدید را نشانه‌ای بزرگ از حمایت و اعتماد به آینده دانست و مدعی شد: «این طرح امکان یافتن مسیر صلح میان اسرائیلی‌ها و فلسطینیان و ظرفیت ایجاد یک اتحاد منطقه‌ای و جهانی گسترده‌تر برای مقابله با نیروهای افراط‌گرا و خشونت‌طلب و ترویج صلح و شکوفایی میان ملت‌ها را فراهم می‌آورد.»

▼استقبال کشورهای غربی و اسلامی

این طرح ۲۱ ماده‌ای با استقبال کشورهای مختلف روبه‌رو شد. وزرای خارجه ۸ کشور اسلامی قطر، اردن، امارات، اندونزی، پاکستان، ترکیه، عربستان و مصر با انتشار بیانیه‌ای مشترک از این طرح برای پایان جنگ و مخالفت ترامپ با الحاق کرانه باختری رود اردن به سرزمین‌های تحت اشغال اسرائیل استقبال کردند. براساس این بیانیه، وزیران خارجه این کشورها

معتقدند که طرح ترامپ شامل پایان جنگ، بازسازی نوار غزه و جلوگیری از اخراج فلسطینی‌ها از نوار غزه کمک به پیشبرد صلح است. در این بیانیه بر اعتماد به توان رئیس‌جمهور آمریکا در یافتن راهی برای صلح تأکید شده است. آنها همچنین تأکید کردند که آمادگی همکاری مثبت و سازنده با آمریکا و دیگر طرف‌های این توافق برای موفقیت آن و تأمین صلح و امنیت و ثبات برای ملت‌های منطقه را دارند. آن‌ها در ادامه پایبندی خود به همکاری با آمریکا برای پایان دادن به جنگ در نوار غزه از طریق یک توافق فراگیر که تضمین‌کننده ورود کمک‌های انسانی کافی و بدون قید و شرط، اخراج‌نشدن فلسطینی‌ها، آزادسازی اسیران، ایجاد یک سازوکار امنیتی تضمین‌کننده امنیت همه طرف‌ها، خروج کامل رژیم صهیونیستی از نوار غزه، بازسازی این منطقه و افزایش تلاش‌ها برای برقراری صلح براساس طرح دودولتی که نوار غزه و کرانه باختری را متحد کند را اعلام کردند.

مقامات اروپایی نیز به صورت جداگانه حمایت خود را از این طرح اعلام کردند. آنتونیو گوستا، رئیس‌شورای اروپا گفت که از پاسخ مثبت بنیامین تنانیا‌هو به این پیشنهاد دلگرم شده است. او تأکید کرد: «همه طرف‌ها باید از این فرصت استفاده کنند و به صلح فرصتی واقعی بدهند.» امانوئل مکرون، رئیس‌جمهور فرانسه هم گفت: «فرانسه آماده است تا در تلاش‌ها برای پایان دادن به جنگ و آزادی گروگان‌ها (آسرا) مشارکت کند.» جورجیا ملونی، نخست‌وزیر ایتالیا، در بیانیه‌ای اعلام کرد که این پیشنهاد «می‌تواند نقطه عطفی در این روند (صلح) باشد.» او همچنین تأکید کرد که ایتالیا «از همه طرف‌های می‌خواهد که از این فرصت استفاده کنند و این طرح را بپذیرند.» فردریش مرنس، صدراعظم آلمان نیز که با جمعی از خانواده‌های آسرای آلمانی-اسرائیلی دیدار می‌کرد، طرح صلح ترامپ را بهترین فرصت برای پایان دادن به جنگ غزه دانست. او گفت: «حمایت اسرائیل از این طرح، گامی مهم به جلواست. حماس نیز باید با آن موافقت و راه را برای صلح هموار کند.»

▼قطر: هدف ما پایان جنگ و گرسنگی در غزه است

وزارت خار جه قطر به عنوان کشوری که نقش مستقیم در مسئله فلسطین و راه حل سیاسی برای پایان این درگیری دارد، روز سه‌شنبه موضع خود را اعلام کرد. **ماجد الانصاری، سخنگوی وزارت خارجه قطر**، گفت: از پایبندی آمریکا برای پایان دادن به جنگ غزه تقدیر می‌کنیم، هدف ما پایان جنگ و گرسنگی در نوار غزه است. قطر و مصر طرح پایان جنگ را به جنبش حماس ارائه دادند و این جنبش وعده داده که آن را بررسی کند.

سخنگوی وزارت خارجه قطر افزود: از همان روز اول تلاش کردیم که به جنگ پایان دهیم، کمک‌ها وارد غزه و تنش‌ها متوقف شود. هیئت مذاکره‌کننده حماس وعده داد که طرح آمریکا را بررسی کند. پاسخ به این طرح هنوز زود است. تلاش‌های قطر، مصر و ترکیه برای پایان جنگ غزه به‌طور دسته‌جمعی و هماهنگ روند خود را طی می‌کند.

الانصاری تأکید کرد: از همان روز اول تجاوز به قطر به مسئله عدم آسیب به خاک و حاکمیت کشورمان تمرکز کردیم. تمرکز اصلی ما این است که این تجاوز را دیگر تکرار نشود. درخصوص عذرخواهی اسرائیل نیز اولویت ما حاکمیت کشور قطر و امنیت شهروندان و افراد مقیم در این کشور است. حق قانونی قطر درخصوص حمله اسرائیل به دوحه محفوظ است. دوحه بر این مسئله متکی است که ضمانت‌هایی مبنی برعدم تکرار حمله اسرائیل به قطر ارائه شده است. سخنگوی وزارت خار جه قطر در بخش دیگری از سخنانش گفت: «گام اول در طرح پایان جنگ، توافق میان دو طرف است. طبق چیزی که از سوی رئیس‌جمهور آمریکا شنیدیم، تنانیا‌هو با طرح ترامپ موافق است. رئیس اطلاعات مصر هم روز دوشنبه در نشست هیئت حماس مشارکت داشت و ترکیه نیز امروز مشارکت خواهد کرد.»

▼اجرای طرح ترامپ به معنی شکست حماس است

قاسم مجعلی، مدیرکل پیشین خاورمیانه وزارت امور خارجه در گفت‌وگو با خبرنگار هم‌میهن، در ارزیابی نسخه ترامپ برای پایان جنگ در غزه گفت: «نکته اصلی این طرح، موضوع گروگان‌های اسرائیلی در غزه است که تنها ابزار در دست حماس محسوب می‌شود. حماس ابزار دیگری غیر از این گروگان‌ها ندارد و بازگشت زنده یا مرده آن‌ها در این طرح ذکر شده است. سپس باید به این موضوع مهم پرداخت که مسئله اسلحه حماس چه خواهد شد. نکته بعدی هم مسئله اداره غزه پس از جنگ است. اگر حماس خلع سلاح شود، گروگان‌ها از آنجا خارج شوند و حماس نقشی در اداره غزه نداشته باشد، عملاً خواسته‌های اسرائیل تأمین شده است. چراکه به غیر از موضوع خلع سلاح و آزادی گروگان‌ها، یکی از شروط اسرائیل این بود که غزه پس از جنگ به نحوی اداره شود که تهدیدی برای آن به وجود نیابد. در این طرح هر سه شرط گنجانده شده است. تنها امتیازی که برای فلسطینی‌ها می‌توان گفت در نظر گرفته‌شده، عقب‌نشینی تدریجی اسرائیل است.»

این دیپلمات پیشین اضافه کرد: «در طرح این موضوع نیامده است که اسرائیل به صورت یکباره از غزه عقب‌نشینی کند. در صورتی که اسرائیل به طور کامل غزه را تخلیه کند و حماس در آنجا باقی بماند، این پیروزی برای حماس است. اما در صورتی که این طرح اجرایی، حماس خلع سلاح، گروگان‌ها آزاد و اسرائیل از منطقه به صورت تدریجی خارج شود، شکستی برای حماس است. چراکه این منطقه عرضی به اندازه ۱۰ و طولی به اندازه ۴۰ کیلومتر دارد و اسرائیل به راحتی توانایی پیاده کردن نیرو در غزه یا عملیات هوایی را دارد. بنابراین به نظر می‌رسد که موضوع خیلی پیچیده نیست و البته باید آن را بپذیریم که چاره‌ای وجود ندارد. چون حماس که توان بیرون کردن اسرائیل به زور را ندارد، اگر آتش‌بس را بپذیرد و حداقل بتواند حضور سیاسی خود را در این منطقه حفظ کند، دستاوردی داشته است. اگر نه، غزه این همه خسارت دید، مردم کشته شدند، خانه‌ها تخریب شدند و چیزی به دست نیامد. بعد از ۷ اکتبر، جنگ تا ایران هم گسترش پیدا کرد. بدون اینکه